

kola hallgatóinak körében, ahol szakdolgozatok készültek honismereti témákról, s ahol megszerveztük a honismereti szakkörvezetők képzését.

Ezúttal a magam tapasztalata került szóba, de nem voltam magányos harcos. Az előzmények ösztöntő példája és Balassa Iván tudatos szervező, feladatokat adó iránymutatása nyomán a táj- és népismeret új hulláma indult az 1950-es évek közepétől. Szűcs István református lelkész Vajdácskán,²³ Nagy Géza Karcsán és Pácinban teremtett bázist a honismeretnek, Ureczky Csaba előbb Ricsén, majd 1962-től Cigándon adott lendületet a néptáncgyomány megújításának, hogy csak a hozzám legközelebb állókat említsem.

Mit érzek, ha ma a Bodroghközre gondolok? Van okom öröme, hiszen ez a kistáj az etnográfusok és a geográfusok vizsgálódásának fókuszába került, a városi rangra emelt Cigándon a Bodroghközi Múzeumporta – Viga Gyulának, szakértő társainak, a helyieknek köszönhetően – hiteles képet ad a múltrol; Karcsán, Bodroghalmon ugyancsak törekedtek tájház létrehozására, Sárospatakon a Rákóczi Múzeum, Pácinban a Bodroghközi Kastélymúzeum igen gazdag tárgyi anyagon képes bemutatni a hagyományos bodroghközi népi kultúrát. Öröm, hogy lehetőségek nyíltak a határon túl terjedő együttműködésre, utak kötik össze – közvetlenül, határsorompók nélkül – a Felső- és az Alsó-Bodroghköz falvait. De van okom a bánatra is, amikor Pácint vagy Ricsét elhagyva kelet felé autózom tovább a rázós úton, s látom az omladozó házakat, a gazzal felvert portákat, amikor hallom, hogy üresen állnak iskolaépületek, csekély a munkaalkalom, előregedett a népesség. Aki ismeri a múltat, tudja, hogy mindig keservesen meg kellett küzdeni a megmaradásért. A jelenben is itt a feladat meg a felelősség: értelmet, életet teremteni a hazának ebben a távoli zugában, melynek értékét már honfoglaló őseink felfedezték.

Kováts Dániel

A Bodroghköz természetföldrajza

BEVEZETÉS

A Bodroghköz a Bodrog és a Tisza folyók közt elterülő természetföldrajzi kistáj, a Felső-Tisza-vidék középtáj része, melyet északon a Latorca folyó különít el a szomszédos alföldi jellegű területektől. A trianoni határ által kettészelt földrajzi táj Tokajtól Nagykaposig húzódik. Teljes területe 945 km², amelyből 556 km² Magyarországhoz tartozik. A Bodroghköz kistáj legfontosabb sajátossága és egyben komplex (pl. természetföldrajzi, biológiai, néprajzi, történetföldrajzi és tájgazdálkodási stb.) értéke természetközeli ártéri jellege, viszonylagos elzártsága. A Bodroghköz Közép-Európa legnagyobb összefüggő, az eredetihez közel álló ártéri területe, ezért a kistáj komplex védelme magyarázatra nem szoruló nemzeti feladat kell hogy legyen. Magyarországi viszonylatban a kistáj emberi behatások által kevésbé terhelt, vegetációja, élőhelyei egyedinek mondhatók, s ennek egyik legháboríthatlanabb része a Bodrog-ártér a Bodrozzuggal. A Bodroghköz területe alig egy százaléka Magyarországnak, természeti értékeinek gazdagsága azonban messze meghaladja ezt az arányt.

23 Írt többek között a vajdácskai népiskolai oktatás történetéről, a vajdácskai mondákról, történetekről, a vajdácskai gyékénymunkáról, lakodalomról, a református gyülekezet történetéről.

1. A BODROGKÖZ FÖLDTANI FELEPÍTÉSE

A földtani kép leírásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a felszín kialakulásának körülményeit, azaz a felszínfejlődést. A harmadidőszak közepén, a miocén szarmata emeletében a Zempléni-hegységben végbemenő erőteljes vulkanizmus a Bodrogtörzs mai területét is érintette. A vulkanikus eredetű rétegek felhalmozódása miatt a korábban még tengerrel borított terület nagyobb része szárazulattá vált. A pliocénban ez a terület süllyedni kezdett, és a Pannon-tó fokozatosan elborította. Az ekkor képződött pannon rétegsor azonban 500 m-nél sehol sem vastagabb, anyagát főképpen agyagmárga, mészmárga és homokkő alkotja (Borsy Z. *et. al.* 1988). A felső-pannoniai emeletben az Alföld ÉK-i részén megkezdődött a folyóvízi hordalékkúp síkság kialakulása. Ennek formálásában a Zempléni-hegységből lefutó patakok és döntően a Tapoly, az Ondava, valamint a Laborc folyók vettek részt. Számtottevő süllyedés csak a negyedidőszak utolsó harmadában következett be, főleg a táj D-i részén, ahol a pleisztocén végéig helyenként 100 m-nél vastagabb üledék halmozódott fel.

A pleisztocén képződmények felső 50–60 m vastag rétegsora főképpen durvaszemű homokból áll. Az utolsó (würm) eljegesedési periódusban a Bodrogtörzs a korábnál erősebben kezdett süllyedni, az éghajlat a korábnál jóval hidegebb és szárazabb lett. Ezen az éghajlaton a sztyeppékre jellemző növényzet nem tudott védelmet nyújtani az északias szelekkel szemben, így a védtelen felszíneken megindult a folyók által felhalmozott homok megmozgatása, a futóhomok képződése és a futóhomok-formák kialakulása (Borsy Z. 1953). E homokformákat gyakran löszös homoktakaró konzerválta.

A Bodrog Felsőberekénél (Hegyessy Gábor felvétele)

A Bodrogeköz felszíne a pleisztocénben még összefüggött a Nyírséggel, s attól csak később, a holocén elején különült el úgy, ahogy azt a mai morfológiai kép is tükrözi (Borsy Z. 1953). Az óholocén elején a Bodrogeköz területe lesüllyedt. Az óholocénban megjelenő Tisza és a Bodrog folyó a homokformák nagy részét oldalazó erózióval elpusztította, s emiatt ma a felszínnek csak kb. 10%-án fordul elő futóhomok, amely az Alsó-Bodrogeköz legidősebb felszínén lévő képződménye. Ezzel magyarázható, hogy a negyedidőszaki rétegsorok számos eltemetett ősi folyómederről is tanúskodnak, amelyek anyaga főleg durvaszemű hordalék (Borsy Z. et. al. 1988; Urbancsek J. 1965). Az Alsó-Bodrogeköz felszínén található képződményei között uralkodnak a laza üledékek (agyag, homok és lösz). A Felső-Bodrogeköz – az egykori Tisza-ágtól (a mai Karcsa folyótól) északra elhelyezkedő terület – földtani felépítése jelentősen különbözik az Alsó-Bodrogeközétől, fontos szerepe van a felszínén lévő miocén vulkáni kőzeteknek, s az ezen kialakult felszínformáknak. Bogoly János 2004-ben így fogalmazta mindezt meg a Felső-Bodrogeközről: „... a Bodrogeköz síkság ugyan, de geológiai-geográfiai szerkezetében is jóval összetettebb, mint ahogy az első pillanatra látszik...”.

E kontextusban elegendő arra a tényre utalnunk, hogy a Bodrogeköz legmagasabb pontja Tarbucka (tszf. 277 m), amelynek magja vulkanikus eredetű, de északi lejtőit homok fedi. A táj másik dombvidéke, a Királyhelmei-dombság magját a Nagy-hegy (264 m) és a Kis-hegy (222 m) vulkanikus piroxén-andezit (trachit) tömbje alkotja, illetve a dombságot Bodrogszentés fölött meredek törésvonal mentén kialakult lejtő zárja.

2. A BODROGEKÖZ ÉGHAJLATA, NÖVÉNYZETE, ÁLLATVILÁGA ÉS TALAJTAKARÓJA

2.1 A Bodrogeköz éghajlata

Éghajlat szempontjából a Bodrogeköz a mérsékelt meleg, mérsékelt száraz, hideg télű körzethez tartozik, az évi középhőmérséklet 9,5–9,7 °C. Nyara mérsékelt meleg, északkelet felé haladva egyre hűvösebbé válik (Péczely Gy. 1969). A Felső-Bodrogeköz már inkább a mérsékelt hűvös éghajlati típushoz tartozik. Az évi napfénytartam 1880–1920 óra közötti. Júliusi középhőmérséklete 19,5–21 °C, januári középhőmérséklete –3,5 °C. Tele zord, a téli napok száma magas (35–38 nap), a tavaszodás későn indul meg. A csapadék évi összege 580 mm körüli. Az éves csapadékösszeg a táj nyugati és északkeleti részén eléri vagy meg is haladja a 600 mm-t. Legcsapadékosabb hónapja a június (65–75 mm), a legszárazabb a január (18–35 mm). A csapadékmennyiség évi szélső értékei 320–960 mm közöttiek. Az átlagos hóvastagság 16–17 cm, az eddigi maximumok 50–80 cm körüliek. Igen jellemző a területre a tavasz eleji szárazság (márciusban az ország egyik legszárazabb területe). Az ariditási index 1,15–1,21 közötti. Az átlagos szélesebesség 2,5 m/s, uralkodó az északkeleti szélirány, de gyakori az északnyugati és a déli szél is.

Éghajlatilag a táj mérsékelt meleg és száraz, ezért jelentős vízhiánnyal jellemezhető. Az éves átlagos vízhiány 80 mm, ennyi az egységnyi területre eső hiányzó csapadékmennyiség, amit pótolni kellene.

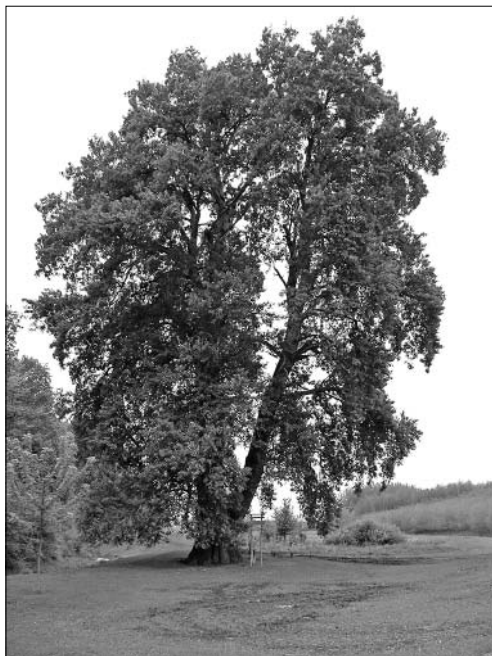
2.2 A Bodrogeköz növényzete, állatvilága és talajtakarója

Az Alsó-Bodrogeköz nem különálló természetföldrajzi egység, az országhatár sehol sem jelent természetes tájhatárt, mindez a növény- és állatvilág esetében is fennáll.

Ez a régió több klímahatás találkozási területe, melyeknek köszönhetően a Bodrogeköz területén is előfordul néhány szubmediterrán növényfaj, de atlantikus, alpi és kárpáti eredetű növények is megtalálhatóak (Simon T. 1950). A táj hosszú ideje tartó viszonyla-

gos elszigeteltségének eredményeként sok az endemikus növény- és állatfaj. A Bodrogtörzsi változatos élőhelytípusok jellemzik, a vízi élőhelyektől kezdve a szikes és homok pusztákon, az árvalányhajás lejtősztyepeken át a szubmediterrán jellegű tölgyesekig, viszonylag érintetlen állapotban. A növény- és állatvilág igen sokszínű, melyek részletes bemutatására nem vállalkozhatunk, hiszen közismert: Magyarországon több mint 42 000 állat- és kb. 2250 magasabb rendű növényfaj él (*Tuba Z.* 2008).

A Bodrogtörzsi viszonylag kis területe és a számos éghajlati és helyileg ható földrajzi tényező – mint például a víz vagy a változatos talaj – hatására kialakult gazdag élővilág többnyire kisebb kiterjedésű és mozaikos elhelyezkedésű elemekből áll, melyek megőrzése a jövő generáció számára is sokkal nehezebb feladat. A területen élő növény- és állattársulások nemzetközi jelentőségű értékkel bírnak.

2.2.1 A Bodrogtörzsi növényzete

A Bodrogtörzsi a pannóniai flóratartomány észak-alföldi flórajárásához (*Samicum*) tartozik (*Simon J.* 1969). A védett, ritka és növényföldrajzi értelemben érdekes, illetve a különféle nemzetközi védettségi listák alapján kiemelt fajok listája több mint 50 taxont tartalmaz (*Tuba Z.-Szirmai O.* 2008). A vegetáció elsősorban a Szatmár-Beregi-síkság, a Rétköz és a Taktörzsi növényzetével mutat rokonságot, azonban számos vonatkozásban azoktól eltérő, önálló sajátosságokkal rendelkezik.

Növényzetében dominál a rét és a legelő, valamint az ártéri liget- és láperdő. A kistáj több, az Alföldön igen ritka fajnak (pl. *Fagus sylvatica* [európai bükk], *Carpinus betulus* [közönséges gyertyán], *Cirsium oleraceum* [halovány aszat] stb.) és társulásainak ad otthont. Számos védett növényfaja közül néhány taxon (pl. *Acorus calamus* [orvosi kálmos], *Gentiana pneumonanthe* [kornistárnics vagy tüdőtárnics], *Chrysanthemum serotinum* [Tisza-parti margitvirág] stb.) szokatlanul nagy populációban fordul elő. A holtágak, tavak parti zónájában, vízállásos helyek iszapos talaján, illetve nyílt folyópartokon találjuk a nádas, törpekákás és magasásos asszociációkat (*Tuba Z.-Szirmai O.* 2008).

A folyókhoz, elsősorban a Bodroghoz közel eső részeken helyenként bokorfűzes állományokat találunk, ezeket – kb. 10–500 m távolságban – a puhafaligetek asszociációi követik, melyek a kistáj leggyakoribb erdőtársulásai. Az erdőterületek igen koncentráltan helyezkednek el a Bodrogtörzsi területen. A puhafaligetek legnagyobb összefüggő állományai a Bodrogtörzsi területen, valamint a Tisza és a Bodrog folyó mentén lelhetőek fel. A magasabb térszíneken a tölgy-körös-szil ligeterdők állományai jelennek meg. A még szárazabb, magasabb felszíneken helyenként a nyírségi gyöngyvirágos tölgyeshez hasonló erdők állományai alkotnak kisebb foltokat (*Tuba Z.-Szirmai O.* 2008). Montán elemeket tartalmazó gyertyános tölgyesekkel a Bodrogtörzsi területen találkozhatunk. Legszebb példányaik a Long-erdőben lelhetőek fel, sajátos a Nagykökényes erdő, amely bükköst is tartalmaz. A savanyú homok-

Dámóc, a révleányvári fehér nyárfa
(Hegyessy Gábor felvétele)

talajon egykor jellemző mészkőrűlő homokpuszta-gyep fragmentumok kicsiny degradált foltjai is számos értékkel bírnak. A homokbuckákon az akácok foltjai, míg az ártéri és síkvidéki részekben a telepített tölgyesek és nyárasok állományai gyakoriak. A bodrogi köz erdők mintegy egyötöde védett, a fokozottan védett erdők aránya eléri a 3%-ot.

2.2.2 A Bodrogi köz állatvilága

A legújabb kutatások alapján a Bodrogi közben több ritka faj mellett 37 fokozottan védett és 177 védett állatfaj található és a hazai faunára nézve is 3 új faj fordul elő (*Tuba Z.-Szirmai O. 2008*).

A gyakoribb, nagy elterjedési területű, tágtúrású eurosibériai, eurázsiai, európai faunaelemek jellegzetes élőhelyeik beszűkülése miatt visszaszorultak. Ugyanakkor a korábban feltételezettekhez képest nem tekinthetők olyan ritkának a bodrogi köz faunában a ponto-mediterrán, mediterrán, ponto-káspi faunaelemek (*Tuba Z.-Szirmai O. 2008*).

Hasonlóan értékesek az itt jelen lévő atlanto-mediterrán és mediterrán faunaelemek is, mivel ezek egy része északkeleti elterjedési határát hazánk itt éri el. A Bodrogi köz állatvilága gazdag és változatos, s a pannoni jelleg kontinentális hatásokkal egészül ki.

A Bodrogi közben, a Bodrogi közben és közvetlen környékükön költ az ország egyik legerősebb harisállománya, de kiemelkedő értékűként megtalálható a területen a parlagi sas is. A nemzetközi jelentőségű vizes élőhely sok vízimadár zavartalan fészkelő, vonuló, táplálkozó helye. Védett emlősei közül kiemelendők a denevérek, a terület fokozottan védett emlőse a vidra.

2.2.3 A Bodrogi köz talajtakarója

A földtani képződmények legfelső néhány méteres rétegének összetétele alapvetően határozza meg a fedőtalaj típusát, fizikai és kémiai tulajdonságait.

Az alapkőzetet, azaz a talajok C szintjét tekintve a felső 10 méteres rétegben található képződmények között uralkodnak a laza üledékek (agyag, homok és lösz). A legkiterjedtebb az agyag (82%) és a homok (16%), de kisebb típusos lösz (1%) és durva kőzetliszt (1%) is megtalálható. A talajtakaró közel 90%-a a Bodrogi és a Tisza egykori alluviumán, talajvízhatás alatt képződött hidromorf talaj. A legnagyobb területi kiterjedésben az agyag mechanikai összetételű réti talaj fordul elő:

Talajtípus	%
Váztalajok	1,5
Barna erdőtalajok	4,59
Szíkes talajok	0,29
Réti talajok	65,48
Láptalajok	8,50
Öntéstalajok	20,09
Összesen	100,00
Forrás: a TAKI, AGROTOPO adatai alapján saját szerkesztés	

A réti talajok savanyú vagy erősen savanyú kémhatásúak, általában 4% szerves anyagot tartalmaznak. Az alluviális síkság talajai fiatal, humuszban igen szegény, szénsavas meszet, karbonátokat nem tartalmazók (savanyú). Rossz makro- és mikroszerkezetűek, vízvezető

képességük sem kielégítő. A szelvények általában vaseresek, dinamikájukat a vassók mozgása jellemzi. A legfontosabb kicserélhető kation a Ca^{++} . Felső szintjük pH értéke 6,0–6,5, az alsó szinteké már 7 körüli. Altalajukban gyakran glejes, agyagos rétegek is előfordulnak, egy méter alatt pedig szénsavas mészkiválással is találkozhatunk (Stefánovits P. 1969). Az egész évben magas talajvízállású síklápokra a tőzeges szervesanyag-felhalmozódás jellemző. A humuszos homoktalajok (váztalajok) részaránya 1% körüli.

A vályog és agyagos vályog vagy agyag mechanikai összetételű, savanyú kémhatású öntés réti talajok szintén jellemzőek. A táj nyugati határa menti lejtők harmadidőszaki nyirokszerű, agyagos vályog fizikai féleségű üledékein erősen savanyú, barna földek találhatóak. A magasabb térszínek homokos üledékein gyenge termékenységű kovárányos barna erdőtalajok képződtek, amilyenek a Nyírségben is megtalálhatóak, jól jelezve az egykor összefüggő térszíneket és talajképző faktorokat.

3. A BODROGKÖZ VÍZRAJZA

A mintegy 200 km hosszan húzódó Északkeleti-Kárpátok délnyugati lejtőin eredő öt nagyobb folyó (Tapoly, Ondava, Laborc, Ung, Latorca) összefolyásából kialakuló Bodrog folyó mindössze 65 km hosszú, amelyből magyarországi szakaszának hossza 51,1 km. A Bodrog teljes vízgyűjtő területe 13 579 km², ebből 972 km² (7,1%) tartozik Magyarország területéhez. A vízgyűjtő természeti adottságai alapvetően meghatározzák a Bodrog hidrológiai jellemzőit. Magyarországon a folyómeder átlagos esése 0,2 m/km, a víz átlagos sebessége 0,4 m/s, átlagos mélysége 4–5 m, helyenként 7–8 m-es kimélyülésekkel, a középvízi meder szélessége 80–100 m.

A hordalékszállítás a Bodrog alsó szakaszán – a nagyvizes időszakok kivételével – valószínűleg igen csekély, mivel a tiszalöki duzzasztás miatt a lebegtetett hordalék legnagyobb része a duzzasztási határ (a torkolattól 37 folyamkilométerig) környezetében és a folyó felső szakaszán lerakódik. A folyó magyarországi szakasza jellemzően vulkanikus mederanyagú, meanderezésre, kanyargásra kevésbé hajlamos, a folyó magyar szakaszának 25%-a egyenes, vagy egyenesnek minősíthető átmeneti szakasz (800 m körüli átlaghosszakkal, eléggé egyenletes hossz menti megoszlásban). A magas partok jelenléte alig 3%-ra tehető.

A Bodrogkört a Tisza (Zsurk–Tokaj közötti szakasza 92 km hosszan) délről határolja. A Tiszán a kora tavaszi hóolvadási árvizek a legmagasabbak, míg a kisvizek ősszel és télen jelentkezők. A Tisza Dombrádig állandóan, felette időszakosan hajózható.

A szabályozások előtt a két folyó szeszélyes vízjárása nyomán időszakosan víz borította mocsaras tájat ma sűrű csatornahálózat szeli át. A belvizek levezetésére a csatornahálózat teljes hossza eléri a 700 km-t, melyből 164 km vízügyi és 383 km társulati kezelésű. A csatornák közül a leghosszabb a Berecki-főcsatorna (51 km, 184 km²), melyet a Tiszakarád-főcsatorna (39 km, 325 km²) követ és a 34 km hosszú Törökéri-főcsatorna (207 km²), de a Bodrogzugi-I. (Zsaróéri-) és II. (Longi-) csatorna is fontos szerepet játszik a Tokaj–Bodrogzugi Tájvédelmi Körzet területén. A belvízcsatornákkal összegyűjtött vizeket 9 szivattyútelep emeli át a Tisza és a Bodrog folyóba.

Az állóvizek csoportját 6 természetes tó, 4 tározó és 41 holtág alkotja az Alsó-Bodrogközben. Igen jellemző a középszakasz jellegű Tisza és Bodrog természetes lefűződésel hátrahagyott, illetve mesterségesen létrehozott morotvái (pl. Nagy-Nádas-tó, Kapitány-tó, Ó-Bodrog, Füzesér, Kengyel stb.). A terület holtágai kb. 92 ha területet borítanak. A természetes állóvizek között a Karcsei-holtág (24,5 ha), a kenézlői Holt-Tisza (18 ha), a tározók között a Cigánd–Tiszakarádi a legnagyobb. A Cigándi-belvíztározó 1,5 millió m³ térfoga-

tú, felszíne 121 ha. 2008-ban fejeződött be a Cigánd–Tiszakarádi árapasztó tározó építése. Maximális tározási szinten a tározó 24,7 km² vízfelület mellett 94 millió m³ víz tárolására képes.

A Bodrogek az árvízmentesítést és a lecsapolást követően ugyan megszűnt az állandó víz borította vízi világ lenni, azonban a Tisza és a Bodrog áradásai, amelyek egy évben akár háromszor is előfordulhatnak, tartósan magas talajvízszintet és ez által belvizet okoznak. A talajvízszint átlagban 2–4 m közötti, a csatornák mentén azonban 2 m feletti. A talajvízszint a Tisza és Bodrog alluviális síkján nagymértékben (3–6 m) ingadozik. A talajvíz pangása miatt viszonylag magas a sókoncentrációja. Tiszakarádtól DNy-ra nátrium-, más- hol kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos. Az artézi kutak bő hozamúak, vizük nagy vastartalmú, mélységük döntően nem éri el az 1000 m-t.

A Bodrogek nagy részén a talajvíz általában 2–3 m mélyen helyezkedik el és az egész területen nyomás alatt van, azonban 1 m-nél közelebb a felszínhez csak néhány kisebb területen, a laposokban található. Cigándtól K-re a Tisza mentén 6–8 m körüli a mélység (Kuti L. 1988). A talajvízszint tengerszint feletti magassága 99 és 88 méter között változik. A legmagasabb tengerszint feletti helyzetben a futóhomokos területeken, míg legmélyebben (tszf. 88 m) néhány kisebb helyi mélyedés kivételével a Bodrogek Ny-i részén, Zalkod és Györgyartló térségében, ill. a Bodrogekban található.

4. A BODROEK FELSZÍNE ÉS TÁJAI

A tájegység-tipológiában, és így a kistájak lehatárolásában a természetföldrajzi tényezők és szempontok a meghatározóak. Így az éghajlati, domborzati, földtani, alapköveti-talajtani viszonyok mellett sokszor meghatározóak a víztani viszonyok is. Utóbbiak különösen kiemelt fontosságúak a víz dominálta artéri síksági, magas talajvízállású, hidromorf talajú tájakban.

4.1 Az Alsó-Bodrogek

Az Alsó-Bodrogek olyan kistáj, amely döntően alacsony és magas árterekkel jellemezhető tökéletes síkság. A kistáj mintegy 50%-a szántó, 10%-a rét és legelő, 2%-a kert, gyümölcsös és szőlő, mintegy 8%-a erdővel borított terület, 30% egyéb (pl. fátlan és gyéren fásodott területek, artér, vízfelszín, nádas, művelés alól kivont terület stb.) (Tuba Z.–Szirmai O. 2008).

A két nagy folyó védőgátjain belül nyers fiatal öntéstalajokkal borított artéri síkság jellegű hullámtér található. Növényzetükben dominál a rét és a legelő, ill. az artéri liget- és láperdő. Utóbbiak között a nyáras-füzes láperdő, míg az artéri ligeterdők közül a reliktum jellegű szil-köris-tölgyes erdőtársulások dominálnak. A folyók gátjain kívüli részek döntően alacsonyartéri, árvízmentesített, holtágak és erek szabdalta magas talajvízű területek, melyeket főként réti talaj, illetve részben réti öntéstalaj borít. Ezekon folyik elsősorban a szántóföldi termesztés. A homokbuckák közötti rossz lefolyású mélyedések síklápú talajain főleg rétlápok és nyáras ligeterdő-maradványok fordulnak elő. A buckafelszíneket humuszos homok és kovárványos barna erdőtalaj fedi, melyek a szőlők és gyümölcsös, valamint a homokpuszta rétek helyszínei (Marosi S.–Somogyi S. 1990).

A felszín átlagos relatív reliefenergiája 4 m/km². Felszíne a Tisza mentén kevésbé változatos, de a Bodrogek nyugati partjainál és a kistáj középső részén már sokkal változatosabb felszíni formákkal találkozhatunk. A Tisza és a Bodrogek menti alluviális síkságot elhagyott morotvák és mederszakaszok tagolják. A kiemelkedő futóhomokszigeteken között a szabályozások előtt mocsaras-vizenyős területek voltak (Marosi S.–Somogyi S. 1990).

A Bodrog és a Tisza között elterülő táj képéhez azonban hozzá tartoznak azok a pleisztocén időszaki futóhomokszigetek is, amelyeket a Tisza és a Bodrog oldalazó eróziójával folyamatosan pusztított, azonban ma is 10–15 m relatív magasságú ármentes területek. Az Alsó-Bodrogtörzs felszínét mintegy 90%-ban újholocén öntésképződmények (öntéshomok, öntésiszap és öntésagyag), illetve lápos-kotus üledékek és réti agyagok borítják. A folyókhoz közelebb fekvő öntésképződmények homokosabbak, a folyótól távolodva egyre finomabb anyagúak. A homokos üledéket mind a mai napig bányásszák (pl. Páterhomok, Bodroghalom, Vajdácska stb.). A Bodrogtörzs középső részének hajdani lápos-mocsaras területein (pl. Semjén, Nagyrozvány stb.) pedig intenzív tőzeg- és lápföld-kitermelés folyt (Fehér J. 2017).

A Tisza és a Bodrog menti kiöntésekből feliszapolott hátak és gorondok nagyon erősen elkülönülnek a Bodrogtörzs középső, nagy, lefolyástalan teknőjének a szintjétől. Sajátos arculatú részét a Nagyér. A napjainkban Bodrogtörzsként jelölt részterület régi, népi neve *Szigetköz/Sziget* volt, ami egykori ártéri helyzetére utal. A térségben számos védett területet találunk, úgymint Tokaj-Bodrogtörzs Tájvédelmi Körzet (összesen 4941 ha), Long-erdő Természetvédelmi Terület. Helyi jelentőségű védett területei például a Pácini kastélypark, illetve a Tisza-ártér (Tiszakarád–Tiszacsermely). A Bodrog–Tisza ártér 1989-ben fokozott jelentőségű vízmadár élőhelyként felkerült a nemzetközi Ramsari területek listájára is.

4.2 A Felső-Bodrogtörzs

A trianoni határral elválasztott Felső-Bodrogtörzs élénkebb relief energiájú részterület, ahol a felszín morfológiai képéhez ugyanúgy hozzátartoznak a harmadidőszaki vulkánikus dombsorok, mint a folyók menti alluviális síkságok.

A Felső-Bodrogtörzs is ártéri síkság, amelyet csak néhol tarkítanak 300 méternél nem magasabb harmadkori vulkáni eredetű magaslatok. E magaslatok előtereiben a Bodrog és a Tisza egykori medrének maradványai (pl. Tice, Karcsa stb.) többé-kevésbé összefüggő mocsárrendszert képeztek. Az egyes vízfolyásokhoz köthető mikrotájak (pl. Tice-mellék, Karcsa-mellék, Tisza-mellék, Bodrog-mellék stb.) esetében az alacsony és magas ártéri síkságokon 2–5 méter relatív magasságú homokbuckák, és 1–3 méteres egykori folyóhátak maradványainak előfordulásai is jellemzőek, melyek az emberi megtelepedés számára a folyószabályozások előtt meghatározó, de viszonylag kis kiterjedésű térszínnek voltak.

A Zempléni-sziget-hegység mellett elsősorban a Felső-Bodrogtörzs vulkáni eredetű alacsony hegyeinek (pl. Tarbucka [tszf. 277 m], Bag-hegy, Bálványos, Akasztó-hegy stb.) kedvező kitettséggel délies lejtői váltak alkalmassá az emberi közösségek tartós megtelepedésére (pl. Királyhelme, Szentes, Nagy- és Kiskövesd, Bodrogszerdahely stb.).

Kókai Sándor

Irodalom. *Bogoly J.* (2004): Felső-Bodrogtörzs és Ung-vidék kisenciklopédiája. Királyhelme; *Bogoly J. –Boros L. –Oláh T. –Tamás E.* (2009): Folyók közén. Királyhelme; *Borsy Z.* (1953): A Bodrogtörzs felszínének kialakulása. Földrajzi Értesítő 409–419.; *Borsy Z.* (1969): Bodrogtörzs. In A tiszai Alföld. Szerk.: *Marosi S. –Szilárd J.* Akadémiai Kiadó, Bp., 33–36.; *Borsy Z. –Félegyházi E. –Lóki J.* (1988): A Bodrogtörzs természetföldrajzi viszonyai. Bodrogtörzs. Ember-Táj-Mezőgazdaság. Miskolc; *Fehér J.* (2017): Bodrogszerdahely földje és népe. Falutörténeti tanulmányok. Bodrogszerdahely/Streda nad Bodrogom; *Kuti L.* (1988): A talajvíz helyzetének és mozgásának vizsgálata Mohács sziget és Bodrogtörzs területén. MÁFI Ásványi Nyersanyagkutató és Alkalmazott Földtani Főosztály, Agrogeológiai Osztály;

Marosi S.–Somogyi S. (1990): Magyarország kistájainak katasztere. I–II. kötet. Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp.; Péczely Gy. (1969): Éghajlat. In A tiszai Alföld. Szerk.: Marosi S.–Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp. 37–41.; Simon T. (1950): Montán elemek az Északi Alföld flórájában és növénytakarójában. Ann. Biol. Univ. Debr. 1. 146–174.; Stefanovits P. (1969): Talajok. In A tiszai Alföld. Szerk.: Marosi S.–Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp. 61–66.; Tuba Z.–Szirmai O. (2008): A magyarországi Bodrogek (ÉK-Magyarország) kistáj természetrajza. In Folia Historico Naturalia Musei Matraensis 7–14.; Tuba Z. (2008): A Bodrogek. (A magyarországi Bodrogek tájmonográfiája. Gödöllő–Sárospatak; Urbancsek J. (1965): A Nyírség, a Bodrogek és a Rétköz, valamint a Bereg–Szatmári-síkság vízföldtani viszonyai. Földrajzi Értesítő 421–443.

A Bodrogek történeti tájhasználat

A Bodrogek a Felső-Tisza-vidék része, medenceperemi süllyedék. A honi tájfelosztás szerint természetföldrajzi kistáj (mikrorégió), melynek határvonalát a Bodrogek, a Karcsa-ér (egykori Tisza-meder) és a Tisza folyó képezi. Az ártéri síkság az országhatáron túl is folytatódik, ahol a Latorca folyó választja el a szomszédos tájegységtől, az alföldperemi ármentes síkságtól. Kiterjedése 945 km², amelyből a magyarországi (Alsó-) Bodrogek 556 km². Északon a Zempléni-hegység, délen a Rétköz, és két rövid szakaszon a Nyírség hordalékúp-síksága határolja.

Rövid írásomban a hazánkhoz tartozó Bodrogek történeti tájhasználatát, az emberi tevékenységek térben releváns folyamatait és az azokból eredő térstruktúrákat foglalom össze, *modellszerűen* – röviden felvázolva a történelmi előzményeket is.

A Bodrogek a neolitikumtól (Kr. e. 6000–4400) kezdődően *időszakosan és részlegesen lakott terület* volt. A prehisztórikus időkben az emberi jelenlét – a táj természeti erőforrás-kínálata mellett – talán összefügg azzal is, hogy a szomszédos Zempléni-hegység több pontján kőszerszámok készítésére alkalmas kovaféleségek találhatóak. A régészeti leletek allokációja alapján megállapítható, hogy az őstársadalmak a Bodrogek árvízmentes felszínein hozták létre telephelyüket és életfenntartó gazdasági tevékenységüket a vizes élőhelyekre, a ligeterdős ártérövezetre is kiterjesztették. A természettörténeti kutatások szerint a honfoglalást megelőző századokban az erdő a Bodrogek teljes területének 70–90%-át, a gyepföldek 10%-át foglalták el, a vízparti növényzet (nádas, gyékényes, sásos) 10–20% lehetett. A honfoglalók Felső-Tisza-vidéki szállásföldje emberi hatásra, a népvándorlás korában (az V–IX. században) kifejlődött *erdőssztyepp* volt, melyet félkörívben a szubkárpati középhegység zárt erdei vegetációja övezett.

A X–XI. századra az erdő területi részaránya 50–60%-ra csökkent, a gyep (rét- és legelőföldek) 20% fölé növekedtek és a vízparti növényzet is 20% körül alakult. A természeti ökoszisztéma változása-folyamata a Bodrogek humanizációjával: a honfoglalás kori betelepüléssel, a táj gazdasági birtokbavételével és azzal összefüggő antropogén tájformáló tevékenységgel magyarázható. A X–XI. században a kultúrtájkezdemények (termesztő tájak) a terület 1–2%-át foglalták el (*Jakab–Sümegei* 2008, *Sümegei* 2017, *Törőcsik–Sümegei* 2018).

A Bodrogekben feltárt honfoglalás kori sírok területi koncentrációja, az előkerült rangjelző tárgyak, méltóságjelvények magas száma, továbbá a geopolitikai-stratégiai tényezők alapján a régészek a mikrorégiót és tágabb környezetét fejedelmi központként határozták meg (*Révész* 1994). A X. század közepén a hatalmi központ a Kárpát-medence földrajzi